

Proceeding

ISBN-81-904279-6-2

UGC Sponsored One Day Interdisciplinary National Seminar
On
**THE CONTRIBUTION & IMPACT OF INDIAN
PHILOSOPHERS & SOCIAL REFORMERS**

Department Of History
LOKNAYAK BAPUJI ANEY
MAHILA MAHAVIDYALAYA, YAVATMAL

Friday 25 Sept. 2015

U.G.C. Sponsored
One Day National Interdisciplinary Seminar
On
The Contribution And Impact Of
Indian Philosophers And Social Reformers.
25th Sept 2015

★ Organized by ★
Department Of History
Loknayak Babuji Aney Mahila Mahavidyalaya, Yavatmal

★ Guest Editor ★
Principal Dr. V. N. Bhise

★ Editor ★
Dr. Kavita R. Tated (H.O.D. Associate Prof. History)

★ Member of Editorial Board ★
Dr. Santoshkumar G. Gajale (H.O.D., Asst Prof. Hindi)
Dr. Lata J. Waghela (H.O.D., Associate Prof. Home- Economics)
Dr. Durgesh B. Kunte (Associate Prof. , Director of Physical Education)
Dr. Archana S. Deshpande (Asst. Prof. Music)
Dr. Sudha M. Khadke (H.O.D. Asst. Prof. Sociology)

ISBN No – 81-904279-6-2

Volume- II

Typing, Setting & Printing
Gauri Computers, Yavatmal.

Cover Page Design
Dr. Santoshkumar G. Gajale

★ Published by ★
Principal, L. B. Aney Mahila Mahavidyalaya, Yavatmal – 445 001

• The fact, figures and views contained in various papers being published in this book are obviously given by the authors of the paper. The editorial board is not responsible for the statement made or the opinions expressed by the authors.

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	विषय	लेखक/लेखिका	पृ.क्र.
१)	नारी उत्थान के परिप्रेक्ष्य में भारतीय समाज सुधारकों का योगदान	प्रा. डॉ. किशोर गिरडकर	१
२)	सर मोरोपंत जोशी यांचे स्त्रियांच्या उन्नतीसाठीचे कार्य	डॉ. गोविंद तिरमनवार	५
३)	पंडित जवाहरलाल नोहरू अलिप्ततावादी धोरण व पंचशील तत्त्व	प्रा. महेश गोमासे	७
४)	समाज परिवर्तन व प्रबोधनामध्ये समाजसुधारकांचे योगदान	डॉ. अण्णासाहेब म्हळसने	९
५)	महात्मा फुले यांनी साहित्य क्षेत्रात टाकलेली भर	प्रा. सौ. सांगिता पवार (काळगे)	१०
६)	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे समाज सुधारणा विषयक विचार	किशोर बारापात्रे	१२
७)	समाजसुधारक महात्मा कबीर	प्रा. डॉ. सुनिल पुरी	१४
८)	स्वामी विवेकानंदाच्या विचारांचा सामाजिक प्रभाव - एक दृष्टीक्षेप	डॉ. माया वानखडे	१७
९)	समाजसुधारकांचे भारतीय स्त्रियांच्या जीवनशैलीतील बदलामध्ये योगदान	प्रा. भाऊराव तनपुरे	१८
१०)	भारतीय स्त्री जीवनातील परिवर्तन आणि समाजसुधारकांचे योगदान	प्रा. डॉ. सौ. चंदा जगताप	२०
११)	भारतीय स्त्री मुक्ती दाता- बुद्ध, फुले, शाहु, आंबेडकर	डॉ. स्मिता गवई	२१
१२)	समाज सुधारक संत गणपती महाराजांचे सामाजिक कार्य	प्रा. डॉ. चंद्रकांत सरदार	२३
१३)	रघुनाथ धोंडो कर्वे यांचे आरोग्यविषयक कार्य	डॉ. प्रदिप येवले	२५
१४)	राष्ट्रसंत एक थोर शैक्षणिक विचारवंत	डॉ. प्रशांत कोठे	२६
१५)	साहित्य में समाजसुधारक तुलसीदासजी का योगदान	प्रा.पी. यु. बी. देशमुख	२८
१६)	महात्मा गांधी आणि आर्थिक समानता	प्रा. गजानन रहाटे	३०
१७)	ऐतिहासिक बौद्ध संस्कृतीची वाटचाल	प्रा. डॉ. अशोक कांबळे	३१
१८)	संगीत चिंतको का कलात्मक विकास में योगदान	प्रा. सुधाकर मनवर	३३
१९)	न्या. रानडे आणि सामाजिक समता	प्रा. सिद्धार्थ जाधव	३६
२०)	कलात्मक विकास में संगीत कलाकार एवं चिंतको का योगदान	प्रा. प्राची हलगांवकर	३८
२१)	संत नामदेव की समाज जागृति	प्रा. अनुराधा शिंदे	४१
२२)	नामदेव के साहित्य का भारतीय समाज पर प्रभाव	प्रा. शेख परवीन बेगम शेख इब्राहीम	४२
२३)	समतेचे खरे पुरस्कर्ते महात्मा ज्योतीबा फुले	प्रा. विजय र. खोन्नागडे	४३
२४)	नैतिक मूल्य, संवर्धनात भगवान महावीर व महात्मा गांधी यांचे योगदान	प्रा. डॉ. स्वप्ना देशमुख	४५
२५)	सामाजिक परिवर्तन व प्रबोधनामध्ये डॉ. पंजाबराव देशमुखांचे योगदान	प्रा. डॉ. सौ. वंदना गुडधे	४७
२६)	आचार्य विनोबा भावे यांचे सामाजिक योगदान	प्रा. गजानन ठक	४८
२७)	राजा राममोहन रॉय	प्रा. व्ही. एम. पुनवटकर	४९
२८)	वाग्येयकार पं. रामाश्रय झा (रामरंग) का सांगीतिक एवं सांस्कृतिक योगदान	प्रा. डॉ. चंद्रकिरण घाटे	५१
२९)	वन्हाड प्रांतीय स्त्री जीवन : स्त्री- समाजसुधारकांचे योगदान (स्वातंत्र्यपूर्व काळ)	प्रा. वैशाली भाकरे	५२
३०)	संगीत से मनःस्वास्थ्य की और-----	डॉ. अजय चिंचमलातपुरे	५३
३१)	स्वामी विवेकानंद	प्रा. विलास गुजर	५५
३२)	संत नामदेव एवं ज्ञानेश्वर का समाज दर्शन	कृष्ण कदम	५५
३३)	महात्मा गांधीचे अहिंसा विषयक विचारांचा प्रभाव- एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	प्रा. रमेश तिजारे	५८
३४)	भारतीय स्त्री जीवनातील परिवर्तन आणि समाज सुधारकांचे योगदान	प्रा. एस. ए. राठोड	५९

असलेल्या विवेकानंदानी परिषदेला जमलेल्या प्रतिविधीसमोर हिंदू धर्माची उदारता, सर्वसमावेशकता, सर्वश्रेष्ठत्व प्रतपादन केले. पाश्चात्य भौतिकवादाला श्रेष्ठ उच्च अशा भारतीय अध्यात्माची जोड दिल्यास पाश्चात्य समाज सुखी बनले असे विचार स्वाभीजीनी मांडले. अमेरिका, युरोपमध्ये पॅरीस, लंडन इ. ठिकाणी त्यांनी भारतीय धर्म, संस्कृतीचा प्रसार केला. सर्वधर्मसमानता आणि मानवतेची सेवा हा संदेश पाश्चात्यांपर्यंत पोहचविण्याचे कार्य स्वाभीजीनी केले. स्वाभीजीनी पाश्चात्यजगताला भारतीयधर्म, संस्कृती यांचे महत्त्व पटवून दिलेच त्याच सोबत भारतीयांना आधुनिकतेचा भंग दिला. भारतातील जातीभेद, अंधश्रद्धा, रूढीप्रियता ह्यावर कठोर प्रहार करील भारतात सामाजिक सुधारणा व जागृती घडवून आणली, हिंदू धर्माबद्दल अभिमान निर्माण करून त्यातून स्वधर्मासाठी, स्वदेश रक्षणासाठी भारतीयांना जागृत केले.

स्वाभीजीच्या जीवनाचा भारतीय समाज मनावर राखील असा उमटवलेला आहे. ते सर्वच क्षेत्रात असामान्य होते. स्वाभीजीचे घट्ट प्रेम इतके प्रगाढ होते की ते देशप्रभाचे धृतीमंत प्रतिक बनले. भारत आणि विवेकानंद असे अद्वैत निर्माण झाले भारतासाठी त्यांच्या भावने लिब्र होत्या. त्यांच्या हृदयात भारताची स्पंदने जाणवत असत. भारताच्या आध्यात्मिकतेचे, पावित्र्याचे, ज्ञानाचे सामर्थ्याचे ते प्रतिक होते. भारतावर इतके निःस्सिम प्रेम करणारा, स्वधर्माविषयी स्वाभीमान असणारा, भारता देशाच्या भल्यासाठी अर्हर्नश झटणारा असा दुसरा कुणी योगी नाही. स्वाभीजीच्या विचारातून भारताचे परिपूर्ण रूप दिसते. म्हणूनच रविंद्रनाथ टागोर रोमांरोला यांना म्हणाले होते ज्युम्हाला जर भारत जाणून घ्यायचा असेल तर विवेकानंदाचा अभ्यास करा.

संदर्भ ग्रंथसूची

प्राथमिक साधने - १) शिवत्वानंद स्वामी आणि स्वामी व्योमरूपानंद, घ्रवामी विवेकानंदाड ग्रंथावली , पहिली आवृत्ती, रामकृष्ण मठ, धंतोली, नागपूर, २) स्वामी श्रीकान्तनंद - युवकांसाठी विवेकानंद (जीवन आणि संदेश) , रामकृष्ण मठ, पुणे, पहिली आवृत्ती - डिसेंबर २०१३ (३) स्वामी विवेकानंद ग्रंथ संचयन- पहिली आवृत्ती, रामकृष्ण मठ, धंतोली, नागपूर **दुय्यम साधने** - लोकमत, तरुणभारत,

समाजसुधारकांचे भारतीय स्त्रियांच्या जीवनशैलीतील बदलामध्ये योगदान

प्रा. भाऊराव रामेश्वर तनपुरे, इतिहास विभाग,

मातोश्री शांताबाई गोटे कला,

वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय वाशिम.

भारतीय समाजरचना ही हडप्पा संस्कृतीचा काळ वगळता पुरुषप्रधान राहिलेली आहे. भारतीय समाजात प्राचीन काळापासून आढावा घेतला तर वैदिक काळाचा काहीसा अपवाद वगळता स्त्री ही समाजात पुरुषाच्या तुलनेत दुय्यम राहिलेली आहे. स्त्रियांचे समाजातील दुय्यम स्थान निर्मितीत स्मृतीग्रंथांचा मोठा वाटा आहे. पुरुषप्रधान व्यवस्थेत स्त्रियांच्या खाण्यापिण्यापासून तर कपडे आणि पेहरावापर्यंत सर्वच मर्यादा ठरवून दिल्या होत्या. या मर्यादांची चौकट प्राचीन काळापासून तर इंग्रजांच्या काळापर्यंत कायम आबाधीत राहिली होती. मात्र या चौकटीला सर्वांत प्रथम धक्का लागला तो इंग्रजी अमंलामध्ये. इंग्रजी अमंलामध्ये इंग्रजी शिक्षण घेतलेल्या भारतीय तरुणांना भारतीय समाजातील न्यून खटकू लागली, समाजातले मागासलेपण त्यांना बोजू लागले. विशेषतः समाजव्यवस्थेने स्त्रियांचे जे काळी दुय्यम स्थान स्त्रियांचे समाजातील स्थान आणि त्यांची जीवनपद्धती बदलण्याचा चंग बांधला. याची सुरुवात बंगालमध्ये राजाराममोहन रॉय यांनी केली होती, तर महाराष्ट्रात ही सुरुवात महात्मा ज्योतीबा फुले यांनी केली होती.

समाजव्यवस्थेने स्त्रियांना शिक्षणाचा हक्क परंपरेनेच नाकारला होता आणि स्त्रियांनाही पुरुषांप्रमाणेच शिक्षण घेण्याचा अधिकार आहे ही बाब महात्मा फुलेनी समाजापुढे आपल्या कृतीतून मांडली परिणामतः प्रथमच स्त्रीने घराचा उंबरठा ओलांडून शाळेत प्रवेश केला. आजपर्यंत कोणत्याही स्त्रीने न पत्करलेला शिक्षकी पेशा पत्करण्यासाठी फुल्यांनी सावित्रीबाईंच्या रूपाने प्रथम एका स्त्रिला प्रवृत्त केले. महारमांगाच्या शाळेत त्यांना दुसरा शिक्षक मिळत नव्हता तेव्हा त्यांनी आपल्या पत्नीला मुलीना शिकविण्यासाठी सहाय्यक शिक्षक म्हणून समाजासारख्या समाजातही स्त्री शिक्षिकांची पेशा स्वीकारण्यास फुल्यांच्या प्रयत्नामुळेच पुढे आली. स्त्रियांच्या जीवनपद्धतीतील हा मोठा बदल होता. मुली शिकल्यामुळे त्यांच्या लग्नाचे वय वाढू लागले होते आणि त्यामुळे बालविवाहाची समस्याही समाजातून कमी होण्यास मदत झाली होती. या काळात विधवाविवाहाला समाजाचा असलेला विरोध ही एक फार मोठी समस्या होती. या समस्येच्या नियंत्रणाचाही प्रयत्न महात्मा फुले यांनी केला. या काळामध्ये विधवांना समाजात अतिशय वाईट पद्धतीने वागविले जात होते. विधवांचे मुंडन केले जात असे. त्यांना अंधान्या खोलीत ठेवले जात असे, त्यांना जाणीवपूर्वक सकस आहार दिला जात नसे. पती निधनानंतर तीने आपले संपूर्ण आयुष्य ब्रह्मचर्यात घालवायचे ही समाजाची अपेक्षा होती. तिला कोणत्याही प्रकारचा शृंगार करता येत नव्हता. विधवांना पुनर्विवाहाचा अधिकार नाकारण्यात कायदा करून १८२९ मध्ये बंद केली होती. या कायद्याने विधवांनाही जगण्याचा अधिकार मिळाला. कायदा विधवांना जगण्याचा अधिकार देऊ शकत होता. मात्र समाजाने विधवांना कशाप्रकारे वागवावे, विधवांच्या घरच्या लोकांनी त्यांच्याशी कसा व्यवहार ठेवावा याला कायदा काय करणार होता. त्यामुळे विधवांचे विवाह होणे गरजेचे होते. १८५६ मध्ये इंग्रजांनी विधवा विवाहाचाही कायदा आणला मात्र कायदा काय वरीलप्रमाणेच होती. याच काळात विधवांचे दुःख वेशीवर टांगणारी "यमुना पर्यटन" नावाची कादंबरी बाबा पदमनजी या सुधारकाने लिहिली होती. महात्मा फुले यांनी ८ मार्च १८६० रोजी एका शेणवी जातीतील बंधुवराचा पुनर्विवाह घडवून आणला. २

विधवा विवाहाच्या चळवळीत विष्णूशास्त्री पंडीत, मोरोबा कान्होबा, बा. बा. नवरंगे, धोंडो केशव कर्वे यासारख्या सुधारकांनी विधवांशी विवाह करण्याकरिता पुढाकार घेतला आणि विधवांचे जीवन बदलण्यात मोठा हातभार लावला. यातील अनेक समाजसुधारकांनी या कार्यासाठी समाजाकडून होणारा अतोनात छळ सहन केला. मात्र यातील मोरोबा कान्होबा या समाजसुधारकांला तर या कार्यासाठी स्वतःचा आणि आपल्या नववधूचा बळी या कार्यासाठी द्यावा लागला. ३ विष्णूशास्त्री पंडीतावरही त्यांनी म्हातारपणी आपल्या मूलीच्या वयाच्या मूलीशी विधवाविवाह केला म्हणून टीका झाली. मात्र हाती घेतलेल्या उदात्त कार्यासाठी या समाजसुधारकांनी ही सर्व टीका निमूट सहन केली.

विधवांना या काळात केशवपन करून विदूष केले जात होते. वास्तविक केशवपनाची ही प्रथा काही प्राचीनकाळापासून आलेली नव्हती. फार तर बाराव्या शतकापर्यंतच या प्रथेचा मागमूस मिळतो. मात्र तरिही विधवा स्त्रियांना अनिवार्यपणे केशवपन करायला भाग पाडले जात होते. या प्रथेचा प्रथम विरोध करण्यासाठीही महात्मा फुले पुढे आले. ज्या न्हावी बांधवाच्या मदतीने हे केशवपन केले जात होते. त्या न्हावी बांधवांनाच त्यांनी केशवपणाला नकार देण्यास लावले. न्हाव्यांचाच संप घडवून आणण्यात आला. धोंडो केशव कर्वे यांनीही केशवपनाच्या प्रथेविरोधात मोलाचे कार्य केले. त्यांनी ज्या विधवेशी विवाह केला ती एक सकेशा विधवा होती. त्या काळात सकेशा विधवा असणे ही फार वाईट बाब समजली जात होती आणि त्यातही जी विधवा आधी विकेशा होती आणि नंतरच्या काळात सकेशा झालेली आहे. अशा विधवेकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टीकोन तर अतिशय वाईट होता. धोंडो केशव कर्वे यांनी ज्या विधवेशी विवाह केला होता ती गोदूबाई ही पूर्वी विकेशा होती मात्र नंतर ती सकेशा झाली होती. तरिही धोंडो केशव कर्वे यांनी तिचा स्वीकार केला. कर्व्यांनी जेव्हा गोदूबाईला प्रथमच लग्नाविषयी विचारले तेव्हा गोदूबाईंनी होकार दिला. यानंतर कर्व्यांनी तिला "शिरोभुषणाची तयारी होण्याला किती काळ लागेल. ४ अर्थात या प्रश्नाचा अर्थ होता की, गोदूबाईंना केश वाढविण्यास किती अवधी लागेल. या प्रश्नातून कर्वे हे केशवपनाच्या विरोधात होते हेच सिद्ध होते. या प्रश्नाची दुसरी बाजू ही की कर्व्यांसारखी व्यक्ती विधवा गोदूबाईला केश वाढवायला किती वेळ लागेल असे ज्या अर्थी विचारतो त्याअर्थी त्या काळात सरसहा विधवांना केशवपन करावे लागत होते हेच सिद्ध होते. अर्थात कोकणात कोणतीही पंधरा-सोळा वर्षांची विधवा ही सकेशा राहू शकत नव्हती ही कर्व्यांची धारणा होती आणि त्याकाळात ती रास्त होती. यावरूनच या प्रश्नाचे तत्कालिन संदर्भात गांभीर्य आपल्या लक्षात येते. मात्र गोदूबाईंच्या या सकेशा होण्याला किंवा सकेशा असल्याला पाठिंबाच दिला होता. गोदूबाई प्रमाणेच त्यांच्या भगिनी पार्वतीबाई आठवले तर पुनर्विवाह न करताही विकेशाच्या सकेशा झाल्या होत्या. गोदूबाईंच्या विकेशाच्या सकेशा होण्याला किंवा सकेशा असण्याला धोंडो केशव कर्वे यांचा पाठिंबाच होता. भारतरत्न धोंडो केशव कर्वे यांनी विधवेशी विवाह केला होता. या विवाहात कन्या ही एक विधवा होती. समाजात अशी धारणा होती की, कोणतेही दान हे एकदाच दिले जाते. त्यामुळे कोणत्याही कन्येचा पुनर्विवाह होऊ शकत नाही. मात्र कर्व्यांनी यावर नामी उपाय आणला. वधूचे कोणीतरी दान करण्यापेक्षा सजान वधुने स्वतःच स्वतःचे दान करावे हा विचार पुढे आला. अर्थात याही विचाराचे स्वागतही झाले आणि विरोधही झाला. मात्र हा विवाह सोहळा स्त्रियांसाठी एक परिवर्तनवादी विचार घेऊन आला अशाप्रकारे वधुने आत्मदान करावे हा विचार यावेळी पुढे आला. ५

न्या. महादेव गोविंद रानडे यांनी आपल्या पत्नीला शिकविले. त्या काळी स्त्रियांच्या शिक्षणाला समाजाचा विरोध तर होताच परंतु घरातील लोकांचाही तीव्र विरोध असे. न्या. रानडेनी रमाबाईंना शिकविले होते. रमाबाईंनी घरा पडलेला एक इंग्रजी वर्तमानपत्राचा तुकडा तेवढा वाचला तर त्यावरून त्यांना "तुमचे हापीस माडीवर आहे, तेथे तुम्ही वाचा की नाचा. आमचा अपमान केला तर खबरदार" ६ असे घरातील महिलांनी सुनावले होते. मात्र तरिही न्या. म.गो. रानडे यांनी त्यांच्या शिक्षणात खंड पडू दिला नाही. गोपाळराव जोशी यांनीही आपली पत्नी आनंदीबाई जोशी यांना वैद्यकीय शिक्षण घेण्यासाठी एकटीला अमेरिकेला पाठविले. समुद्रपर्यटन आणि परदेशगमनासाठी महाराष्ट्रीय स्त्री तयार झाली. डॉ. आंबेडकरांनीही दलित स्त्रियांनी आपल्या राहणीमानात बदल करावा म्हणून त्यांचे प्रबोधन केलेले होते. ७ दलित स्त्रियांची त्यांच्या पेहरावामुळे वेगळी ओळख निर्माण झालेली होती म्हणून डॉ. आंबेडकरांनी त्यांना आपले राहणीमान इतर समाजातील स्त्रियांप्रमाणे करण्याचा सल्ला दिला होता. १४ डिसेंबर १८९२ साली भरलेल्या आध्यापिकांच्या मेळाव्यात बोलतांना एरवी स्त्रीशिक्षणाचे पक्षधर असलेल्या पुण्यातील वामन प्रभाकर भावे यांनी स्त्रिया बुट घालतात, हातात छत्री घेतात, खोप्यात गजरा घालतात, अंगात परंपरागत चोळी ऐवजी पोलके, बंडी घालतात म्हणून सडकून टीका केली आणि स्त्रियांनी सभेत बोलण्यासही हरकत घेतली त्याला उत्तर म्हणून २६ डिसेंबर १८९२ च्या सुधारकांच्या अंकात आगरकरांनी "स्त्रीयावरची करडी नजर" हा लेख लिहून भाव्यांच्या भाषणाचा खरपूस समाचार घेतला होता. "हे ठरविणे म्हणजे त्या शिक्षकिणीस आपले गुलाम ठरविणे असे आहे." ८ असे विचार आगरकरांनी मांडले. आगरकरांनी आपल्या पत्नीलाही खऱ्या अर्थाने सहचरी म्हणून वागविले होते.

स्त्रियांनी स्वखुशीने धर्मांतरही केलेले आढळते. रे. टिळकांनी धर्मांतर केल्यावर आपली पत्नी लक्ष्मीबाई टिळकांनी धर्मांतर करावे अशी सक्ती केली नव्हती मात्र लक्ष्मीबाई टिळकांनी स्वखुशीने पूर्ण विचारांती धर्मांतर केले होते. धोंडक्यात स्त्रियांच्या जीवनशैलीत परिवर्तने घडून येण्याला सुधारकांनी मोठा हातभार लावला होता.

संदर्भ ग्रंथसूची

- १) धनंजय कोर, महात्मा जोतीराव फुले, पोप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पाचवी आवृत्ती, २०१२/१९३४ पृ. ३२. २) धनंजय कोर, महात्मा जोतीराव फुले, पोप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पाचवी आवृत्ती, २०१२/१९३४ पृ. १०७. ३) सं. ग. मानशे. नंदा आपटे, संपादक: विधवाविवाह चळवळ, श्रीमती नार्थीबाई दामोदर ठाकरशी महिला विद्यापीठ, मुंबई, प्र. आ. १९७८, पृ. ४६. ४) धोंडो केशव कर्वे, आत्मवृत्ता, प्रकाशक : काशीनाथ रघुनाथ मित्र, १९१५, पृ. १९०. ५) धोंडो केशव कर्वे, आत्मवृत्ता, प्रकाशक : काशीनाथ रघुनाथ मित्र, १९१५, पृ. १९४. ६) रमाबाई रानडे, आमच्या आयुष्यातील काही आठवणी, वरदा प्रकाशन, पुणे, पहिली आवृत्ती, मे २०१२, पृ. ४२. ७) द. बा. टेंगडी, सामाजिक क्रांतीची वाटचाल आणि डॉ. आंबेडकर, भारतीय श्रमसंशोधन मंडळ, पुणे, दु. आ. २००५, पृ. ७३. ८) प्रतिभा रानडे, स्त्रीप्रश्नांची चर्चा : एकोणिसावे शतक, पदमगंधा प्रकाशन, मार्च २००५, पृ. ६०.

Education Society, Yavatmal's

Loknayak Bapuji Aney Mahila Mahavidyalaya,
Yavatmal

U.G.C. Sponsored

One Day Interdisciplinary National Level Seminar

Organized by Dept. of History

on

CONTRIBUTION & IMPACT OF INDIAN THINKERS & SOCIAL REFORMERS

CERTIFICATE

This is to certify that Mr./Mrs./Dr. Prof. Bhaurao R. Tanpure
of Matoshree Shantabai Gote Arts, Comm, & Science Mkt., Washim.

has participated in UGC Sponsored One day Interdisciplinary National Level Seminar

On Friday 25th September 2015

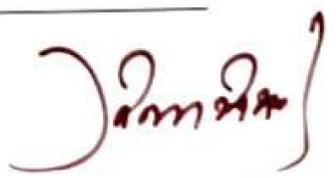
She / He has attended the seminar / presented a paper entitled

"समाजसुधारकांचे भारतीय सिद्धांच्या जीवनशैलीतील बदलामध्ये योगदान."

He / She has worked as Chairperson / Chief Guest / Keynote Speaker of the _____
Session.

Dr. Santoshkumar Gajale
Organizing Secretary
L. B. Aney Mahila Mahavidyalaya
Yavatmal

Dr. Kavita Tated
Convenor
L. B. Aney Mahila Mahavidyalaya
Yavatmal

Dr. Vinayak Bhise
Chief Organizer & Principal
L. B. Aney Mahila Mahavidyalaya
Yavatmal